

Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî'de Gramatiğin Manaya Etkisinin İhtimâlî Anlamlar Üzerinden Okunması

Reading the Effect of Grammatics on Meaning in Fâdil Sâlih as-Sâmarrâî through Possible Meaning

Sultan DURAN GÜRBÜZ

Öğr. Gör., Adıyaman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Arap Dili ve Belağatı Ana Bilim Dalı
Lecturer, Adıyaman University Islamic Sciences Faculty Department of Arabic Language and Rhetoric
Adıyaman, Türkiye
sultanduran@adiyaman.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6604-6181

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 25.10.2023
Kabul Tarihi / Accepted : 21.06.2024
Yayın Tarihi / Published : 16.12.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık-December
Cilt / Volume: 11 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 239-259

Atıf / Cite as

Duran Gürbüz, Sultan. Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî'de Gramatiğin Manaya Etkisinin İhtimâlî Anlamlar Üzerinden Okunması. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 239-259.

Doi: 10.33460/beuifd.1381371

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright®

Yazarların dergide yayımlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: Sarf ve nahiv disiplinleri, Arap dili gramerini oluşturan iki temel unsurdur. Burada özellikle nahvin görünürlüğü daha fazla olmakla beraber gramatik açıdan manaya etki eden unsurların başında îrab gelmektedir. Îrab, dilbilimin üzerinde önemle durduğu bir disiplindir. Dilbilimde sadece anlam üzerine yapılan çalışmalarda dahi îrabın veya en genel anlamıyla gramatiğin fonksiyonu açıkça fark edilmektedir. Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî, dilbilim üzerine yaptığı çalışmalarında Arap gramerine anlam boyutunu da dâhil etmiştir. Bu yönüyle onun yaptığı, bir nevi Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin üzerinde durduğu "meâni'n-nahv" yaklaşımını devam ettirmektir, denebilir. Sentaktik adlandırmaların manaya getirmiş olduğu farklılıklar üzerinde duran Sâmerrâî, metnin okuruna veya muhatabına sunmuş olduğu belirsizliğin sebeplerini, dilin anlamsal ve mantıksal çıkarım yollarına başvurarak açıklamaktadır. Ona göre sözün dış dünyadaki karşılığının cümlenin öğeleri denilen küçük yapı birimlerinden etkilenmesi, söylenmek istenilen ifadeleri birtakım delâletlere sevk etmektedir. Söz konusu olan bu delâletler, Fâdil Sâlih

es-Sâmerrâî'de kat'î, ihtimâlî, zannî ve bâtinî gibi ayrımlara tabidir. Sâmerarrâî'de kelime veya kelime gruplarının îrab denilen olgu sebebiyle okunuş şekillerindeki farklılıklar, anlam üzerinde olası yargılara sebep olabilmektedir. İfadeyi kat'î olmaktan çıkararak ihtimâlî anlamlara sevk eden bu unsurlar, Sâmerarrâî'ye göre şunlardır: Müfret manada bulunan lafız ortaklığı, sîgada bulunan ortaklık, sözün göstermiş olduğu mananın tek veya mürekkeb bir kelimededen oluşması, kelimenin aslının veya vezninin açık olmaması, kelimenin îrab bakımından olası ihtimâllere yol açan sîgadan gelmesi, cümlede ister kayıt ister başka bir şey olsun manada ihtimâlî yol açan bir kelimenin zikredilmesi, cümlede yapılan hazif, îrabın mevkisi, hakîkatin mi mecâzın mı murâd edildiği konusundaki ihtilâf, te'lifinde birden çok manayı taşıyan cümleler, ibârede durma yerleri. Bu makalede tüm bu etkenlerin anlam üzerinde ne tür ihtimâllere sebebiyet vereceği araştırma konusu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili, Mana, Sentaktik Anlam, İhtimâlî Anlam, Delâlet.

Abstract: *The disciplines of Sarf (morphology) and Nahw (syntax) are fundamental elements of Arabic grammar. Nahw is particularly more visible, and i'râb, (grammatical analysis) is a primary grammatical element affecting meaning. I'râb, is a crucial focus in linguistics. Even studies focused solely on meaning reveal the clear function of i'râb, or grammar broadly. Fâdil Sâlih as-Sâmarrâî included the dimension of meaning into Arabic grammar in his linguistic works, continuing the "meanings of syntax" approach emphasized by 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî. Sâmerarrâî examines the differences in meaning brought about by syntactic labels, explaining the reasons for the ambiguity presented to the reader or audience through semantic and logical inference paths of the language. He argues that the influence of the sentence's small structural units on the word's reflection in the external world directs expressions to specific indications. These indications, according to Sâmerarrâî, are subject to distinctions such as certain (definitive), probable, conjectural, and hidden (inner). The differences in the pronunciation of words or word groups due to i'râb, can lead to possible judgments on meaning. Elements diverting the expression from being definitive to probable meanings include: Homonymy in the singular meaning, homonymy in form, the meaning shown by the word being single or compound, ambiguity in the root or form of the word, the word coming from a form causing probable i'râb, mentioning a word in the sentence causing ambiguity whether it is a qualifier or something else, omission in the sentence, the position of i'râb, disagreement on whether the literal or metaphorical meaning is intended, sentences carrying more than one meaning in their composition, and places to pause in the expression. This article investigates how these factors cause probabilities in meaning.*

Keywords: Arabic Language, Meaning, Grammatical Meaning, Probable Meaning, Semiotics.

Extended Summary

Fâdil Sâlih as-Sâmarrâî İraqî linguist and commentator. Sâmerarrâî was born in Sâmerarrâ in 1933. His works are on the expressive aspect of the Qur'ân with its Arabic

language and rhetoric. To make a general judgment about Fādil Sālih as-Sāmerrāi's studies in the field of language, it can be said that he based his studies on the effect of grammar on meaning with the help of the discipline of rhetoric. Here, the two main materials on which he builds his works are grammar and meaning. İ'rāb, which is one of the primary elements affecting the meaning in the Arabic language, is a discipline that linguistics emphasizes. Even in studies conducted only on meaning in linguistics, the function of İ'rāb, or grammatics is clearly noticed. Fādil Sālih as-Sāmerrāi moved his studies away from just grammar and included the dimension of meaning in grammar. In this respect, it can be said that what he did was to continue the "maāni'n-nahw" approach that 'Abd al-Qāhir al-Jurjāni emphasized. According to Fādil Sālih as-Sāmerrāi, meaning-based grammar studies are an area of research that should be emphasized. According to him, unlike the dryness and gloom of the grammar, meaning-based grammar studies will add charm and beauty to the grammar. Again, according to him, writing any grammar book is much easier than writing a semantically based grammar work. In addition, there are already studies that include all the syntax rules together. Meaning-based grammar studies do not only consist of bringing together the grammar provisions, but also include the interpretation of the sentence and the explanation of various compositions. Studies dealing with this aspect of "nahw" are scattered in rhetoric and tafsir books, not in grammar books. Sāmerrāi's focus on the relationship between İ'rāb, that is, between grammatical elements and meaning, is a generally accepted view by ancient Arabic linguists. In other words, according to most Arabic linguists, İ'rāb, is the indicator of meaning and even the basic dynamic of meaning. İ'rāb, has many benefits for both the text producer and the listener or reader in terms of language, communication and meaning. Although İ'rāb, occurs on words, it also directly changes the meaning. Focusing on the differences that grammatical nomenclatures bring to meaning, Sāmerrāi also reveals the logical inference paths shown by the text. In other words, it tries to prove that artistic uses, with the rules of grammar and syntax, which have a great impact on the meaning, have a great role in the concept of meaning. Sāmerrāi, who discussed the effects of the sentence, that is, the grammatical elements expressing the sentence, has on the meaning, classified the forms of indication regarding the subject mentioned here as definite, probable, apparent and esoteric. In these three classifications, the aspects that need to be considered are the possible and esoteric meanings. Because the definite and apparent meanings are clear meanings that do not contain any doubt. There is no need to think about these meanings at length, their expression is clear and unambiguous. Sāmerrāi tates that what is meant by definitive indication is the indication of a single meaning. This type of heresy is also called the signification of the text. As can be seen in the expressions "There is no god but Allah" and "Muhammad has come", these sentences, which do not leave room for any other possibility in meaning, express a single meaning. In the words of Sāmerrāi, the apparent signification is the meaning that gives the apparent meaning of the phrase, and the esoteric signification is the meaning that cannot be understood from the apparent meaning of the phrase. Since the meaning of the sentences "Hālit is a brave man" and "Hatam is generous" is clear and understandable, the meaning indicating the expression here is apparent. Sāmerrāi emphasized that the esoteric indication, which is the counterpart of the apparent indication, originates from many

features of the word, and stated that these elements are concepts such as metaphor, allusion, melâhin, tariz, te'vil, precedent, etc. Sâmerri'î's distinction between apparent and esoteric evidence corresponds to the definitions that 'Abd al-Qâhir al-Jurjânî named as "ma'nâ" and "ma'na'l-ma'nâ", respectively. Sâmerri'î says that differences arising from the way words or word groups are pronounced due to the phenomenon called i'râb, can cause possible judgments on the meaning. According to Sâmerri'î, these elements that move the expression from being definite to possible meanings are as follows: Commonality of words in the meaning of the word, commonality in the meaning, the meaning of the word consisting of a single or mixed word, the origin of the word or its meter not being clear, the word coming from the word which gives rise to possible possibilities in terms of meaning, the possibility of meaning in the sentence, whether it is a record or something else. The mention of a word that causes a cause, the hazif made in the sentence, the position of the sentence, the disagreement as to whether reality or metaphor is intended, sentences that carry more than one meaning in their spelling, places of stopping in the phrase. According to Sâmerri'î, these reasons lead to different interpretations or meanings in understanding the sentence or expression; in general, it can be summarized as the inability to make a clear decision on which scheme a word belongs to, a small change in the pronunciation of the word in the syntax, and grammatical elements such as letters, words, sentences and punctuation marks that make up the expression. These elements, which lead to possible meanings on the expression, show how effective Arabic grammar is on the meaning. Sâmerri'î uses such expressions with multiple meanings; he analyzes it with the disciplines of utterance, syntax and rhetoric. Thus, his approach to expressions and compositions is not based solely on grammar study but is based on grammatical meaning. In this article, the possible effects of all these factors on meaning are investigated.

Giriş

Fâdil b. Sâlih b. Mehdi el-Bedri es-Sâmerri'î, Iraklı bir dil bilgini ve müfessirdir. Kur'an'ın dil, anlam, beyân ve belâğat yönüne dair çalışmaları bulunmaktadır. Çalışmaları Kur'an tefsiri özelinde belâğat disiplini ağırlıklıdır. Etkilendiği isimler; Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79), İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Mustafa Sâdik er-Râfi (ö. 1937), Muhammed Kutub (ö. 2014), Ebu'l-A'lâ el-Mevdûdi (ö. 1979), Seyyid Kutub (ö. 1966) şeklinde sıralanabilir. Sâmerri'î'nin doğrudan tefsirle ilgili olan çalışmaları; Alâ Tarîki't- Tefsiri'l-Beyânî, Dirâsetu'l-Muteşâbihî'l-Lafziyyi min Âyi't-Tenzil fi Kitâbi Milâki't-Te'vil, Belâğatu'l-Kelime fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî, Es'iletu'n Beyâniyye fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, Lemesâtun fi Nusûsin Mine't-Tenzil, et-Ta'bîru'l-Kur'ânî, Min esrâri'l-Beyânî'l-Kur'ânî, et-Tenâsubu Beyne's-Suveri fi'l-Muftetehi ve'l-Havâtîm, Kabesâtun Mine'l-Beyânî'l-Kur'ânî, Esrâru'l-Beyân fi't-Ta'bîri'l-Kur'ânî; dil ve edebiyatla ilgili çalışmaları ise *İbn Cinnî en-Nahvî, ed-Dirâsâtu'n-Nahviyye ve'l-Luğaviyye 'inde'z-Zemahşeri, Ebu'l-Berekât İbnu'l-Enbârî ve Dirâsâtuhu'n-Nahviyye, Tahkîkâtu'n-Nahviyye, Meâni'l-Ebniyeti fi'l-*

Arabiyye, Meâni'n-Nahv, el-Cumletu'l-Arabiyye Te'lifuhâ ve Aksâmuhâ, el-Cumletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ şeklindedir.¹

Sâmerrâ'î'de gramatiğin manaya etkisinin hangi bakış açısıyla ele alındığının anlaşılabilmesi için öncelikle Arap dilinde gramatiğin neye karşılık geldiği üzerinde durulması gerekmektedir. Dilbilimin şubelerinden biri olan gramer, en genel anlamda dili meydana getiren ses, şekil ve sözcükleri konu edinmektedir. Daha geniş bir çerçeveden bakılacak olursa gramer; ses bilgisi (fonetik), dizimbilim (sintagmatik), sözdizimi (sentaks), anlam bilgisi (semantik), sözcük bilgisi (leksikoloji), dillerin kök ve kaynak bilgisi (etimoloji), dilin tarihi, yazım (imlâ), tecvid ve üslûp bilgisi gibi konuları ele almaktadır. Görüldüğü üzere gramer, dile ait unsurların pek çoğunu ele almaktadır. Arap dilinde gramerin karşılığı olarak sarf (kelime bilgisi), nahiv (cümle bilgisi) ve kavaid (kurallar) kavramları kullanılmaktadır.² Sâmerrâ'î "ihtimâli anlamlar" konusunu ele alırken burada adı geçen gramer konularının pek çoğuna yer vermiştir. Sarf ve nahiv ilimleri, sözdizimi, semantik, belâğat, imlâ, söz konusu olan gramatik alanlardan bazılarıdır. Ancak Sâmerrâ'î ilgili konuyu ele alırken daha ziyade îrab kaidelerine yer verdiği için "Sâmerrâ'î'de gramatiğin ne gibi durumlarda olası anlamlara yol açtığı" sorusuna geçmeden önce îrab konusuna açıklık getirmek, ondaki ihtimâli anlamların anlaşılabilirliğini artıracaktır.

"îrab, cümle içinde bulunduğu yeri ve diğer öğelerle olan ilişkisini göstermek amacıyla -genellikle- kelimenin son harfi üzerinde meydana gelen/gerçekleştirilen bir ses değişikliğidir. Diğer bir ifadeyle, o bir kelime veya cümlecüğün temel cümle içindeki sözdizimsel konumunu, bu konumun îrabdaki durumunu ve bu durumun gerektirdiği son ses üzerindeki değişikliği belirleme işleminin genel adıdır. Bu yönüyle îrab, cümlelerin anlaşılmasında en temel yardımcı unsur olarak kabul edilmektedir."³ îrab, kelimenin öncesinde bulunan etken bir kelimenin etkisiyle (âmil) sonrasında bulunan kelime (mamûl) üzerinde ortaya çıkan değişimi veya harekeyi ifade etmektedir. îrabın, âmilin etkisi sonucu ortaya çıkan hareke olduğunu savunan dil bilginleri İbn Harûf (ö. 609/1212), Şelevbîn (ö. 645/1247), İbn Hacîb (ö. 646/1249) ve İbn Mâlik (ö.672/1274)'tir. îrabın kelime sonlarında meydana gelen değişim olduğunu kabul eden dilciler ise Sîbeveyhi (ö. 180/796), Abdülkâhîr el-Cürçânî, A'lâm (ö. 476/1083) ve son dönem dilcilerinin çoğu şeklinde sıralanabilir.⁴ îrabda cümle içerisinde etkin olan unsur; âmil, pasif olan; yani âmilden etkilenen öge ise mamûldür. Âmil, etkilediği kelime üzerinde merfû, mansub, mecrûr veya meczûm olmak üzere şeklen bir değişiklik yaparken

1 İzzet Marangozoğlu, *Beyânî Tefsîr Metodu-Fâdil Sâlih es-Sâmerrâ'î Örneği* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsîr Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015), 88-89.

2 Agop Dilâçar, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1971 (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 1989), 83-84.

3 Mehmet Ali Şimşek, "Arap Dilinde İrabın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü", *Nüşa* 6/22 (2006), 25.

4 Mehmet Sıdık Özalp, "Arap dilinde İrab olgusu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/28 (2019), 200-201.

cümlelerin geneli üzerinde ise anlamsal açıdan bir değişiklik meydana getirir. Mana yönüyle meydana gelen bu değişim, kimi zaman ifade, söz veya metin üreticisinin kasıtlı yaptığı bir şey iken kimi zaman da alıcının yorumladığı bir şeye denk gelmektedir. Alıcının karşılaştığı bu metinde veya metinsel ifadede yoruma gitmesinin koşulu ise cümlelerin hareke içermemesi; yani yazılı bir metin olmasıdır. Başka bir deyişle hareke alternatifinin çoklu anlama götürecektir olmasıdır.

Sâmerrâî'ye göre îrab, Sâmî dil ailesine mensup dillerde bulunmaktadır ve Arap dili de Sâmî dil ailesine mensubiyetinden dolayı îrab üzerine tesis edilmiş bir dildir. Sâmerrâî Nabâtîlerde, Akad metinlerinde, kadîm Bâbil dillerinde hareke ve îrabın şu an kullanılan fasih Arapçaya benzer şekilde olduğunu söylemektedir.⁵ Sâmerrâî'nin îraba; yani gramatiksel unsurlarla mana arasındaki ilişkiye yönelmesi, kadîm Arap dil bilimcileri tarafından da genel kabul gören bir görüştür.⁶ Yani çoğu Arap dil bilginine göre de îrab, anlamın göstergesi hatta anlamın temel dinamiğidir denebilir. İrabın dil, iletişim ve anlam açısından hem metin üreticisine hem de dinleyicisi veya okuruna birçok faydası bulunmaktadır. İrab, kelimeler üzerinde meydana gelmesine rağmen doğrudan anlam üzerinde değişiklik meydana getirir. Şimşek'e göre "Alâmetleri aracılığıyla îrab, lafız açısından birbirine eş değer olan iç içe girmiş yapısal anlamları birbirinden ayırır. İrab, dile zenginlik ve incelik katmasının yanında metnin veya metin kabilinden bir ifadenin alıcısı tarafından anlaşılmasını sağlayan en temel unsurlardan biridir."⁷

İbn Cinnî (ö. 392/1002), îrabın anlamın anlaşılmasında doğrudan etkiye sahip bir konumda olduğunu söylemiştir. Aynı kelimenin son harekesi, iki farklı ifadede, cümle içerisindeki konumları gereği farklı şekillerde telaffuz edilmektedir. İbn Cinnî, bunun sebebini metnin üretimi sırasında tasarlanan maksat olarak görmektedir.⁸ İrabın anlamı doğru ve eksiksiz bir şekilde yansıtabilmesinin bir diğer yönü de sözdizimidir. Nitekim Arap gramerinin karşılığı olarak kullanılan nahvin dile dair ilimler ve sözdizimi olmak üzere iki farklı yönü bulunmaktadır.⁹ Sâmerrâî, nahvin her iki yönüne de önem atfetmektedir. Özellikle Abdülkâhir el-Cürçânî'nin söz dizimi ilkesi, Sâmerrâî'de büyük bir yer bulmuştur. Sâmerrâî, dil ve belâğat çalışmalarında Cürçânî'den hem etkilenmiş hem de ona atıfta bulunmuştur.

Bu araştırmada Sâmerrâî'nin çalışmalarında gramatiğin hangi durumlarda ihtimâlî anlamlara yol açtığı konu edilmiştir. Esasında "ihtimâlî anlamlar" konusu belâğat ve tefsir konulu eserlerde nispeten yer almaktadır.¹⁰ Ancak Sâmerrâî, bu konuyu söz konusu çalışmalardan farklı olarak daha sistemli ve derli toplu

5 Fâdil Sâlih Sâmerrâî, *el-Meânî'n-Nahv* (Kahire: Şeriketu'l-Atik li Sinaatî'l-Kitâb, ts.), 1/20-24.

6 Mehmet Sıdık Özalp, "Arap dilinde l' râb Olgusu", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/28 (2019), 213.

7 Şimşek, "Arap Dilinde l' râbın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü", 28.

8 Ebû'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Kahire: Dâru'l-Kutubî'l-Mısriyye, 1952), 1/36.

9 Bünyamin Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2018), 125.

10 Sâmerrâî, *el-Meânî'n-Nahv*, 1/8-9.

bir şekilde ele almıştır. Bu araştırmayla nahiv kitaplarında yer almayıp daha ziyade belâğat ve tefsir çalışmalarında dağınık halde bulunan "ihtimâlî anlamlar" konusu okur için daha düzenli hâle getirilecek, en nihayetinde de Sâmerrâî'nin bu konudaki emek ve gayretleri sergilenmiş olacaktır. Araştırmanın muhtemel soruları; olası anlam bildiren yazılı metinlerde gramatik denen olgu Sâmerrâî'de hangi alanla sınırlıdır, gramerde anlamın yeri veya sabitesi nedir, ihtimâl bildiren ifadelerin kullanım durumları nelerdir, anlamı etkileyen dil içi veya dil dışı unsurlar olası anlamlar üzerinde ne derecede etkili veya etkindir, şeklinde sıralanabilir. Çalışma "Sâmerrâî'nin ihtimâlî anlamlara bakış açısı" ile sınırlandırılmış ve yöntem olarak da onun bu konudaki görüş, tespit ve değerlendirmelerine yer verilmiştir.

1. Mananın Ortaya Çıktığı Gramatiksel Sahâ: Cümle-Kelâm Ayrımı

Arap dilinde cümlelerin ne olduğuyla ilgili muhtelif dönemlerde dil bilgileri tarafından birçok görüş ileri sürülmüştür. Kimi dil bilgileri cümle terimi yerine kelâmı, kimileri her ikisini de birbirinin alternatifi olarak, kimileri de bu iki terim arasındaki umûm-husûs ayırımına dikkat çekerek onların birbirinden farklı olduklarını ileri sürmüştür.¹¹ Cümle ile kelâmı müterâdif olarak gören kadim dilciler Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)¹² ve Arap anlam biliminin temellerini atan dil bilginlerinden İbni Cinnî (ö. 392/1002) olarak zikredilebilir. İbni Cinnî, kelâmla cümleyi nahivcilerin aynı şey kabul ettiğini, kelâmın tam bir mana ifade eden bağımsız her bir lafza dendiğini ifade etmektedir. قام محمد (Muhammed kalktı), صه (sus!), ضرب زيد (Zeyd dövdü.) gibi terkipler İbni Cinnî'ye göre birer cümledir.¹³ Kelâm ve cümle konusunda İbni Cinnî'yle benzer görüşte olan kadim dilcilerden biri de Zemahşerî (ö. 538/1144)'dir. Ancak Zemahşerî, İbni Cinnî'den farklı olarak kelâma isnad eylemini yüklemiştir. Ona göre kelâm, biri diğerine isnad edilen iki kelimeden oluşmaktadır. Bu da زيد أخوك (Zeyd kardeşindir.) kelime gruplarında olduğu gibi iki ismi veya ضرب زيد (Zeyd dövdü.) kelimelerinde olduğu gibi bir fiil ve ismi gerektirmektedir.¹⁴

Kelâmla cümlelerin farklı şeyler olduğunu öne süren dilciler ise İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274),¹⁵ İbni Hişâm en-Nahvî (ö. 761/1360),¹⁶ Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413),¹⁷ gibi isimlerdir. İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*'inde kelâmın tam bir mana içeren sözü ifade ettiğini söylemektedir. Nitekim şart cümlesi, cevap cümlesi, sıla cümlesi gibi cümle çeşitleri fayda sağlamayan; yani tam bir anlam ifade etmeyen

11 Şahin Şimşek, "Arap Gramerinde Terim Sorunu: Cümle-Kelâm Örneği", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 289.

12 Huseyn Ali Ferhân Ukaylı, *el-Cümletu'l-Arabiyye fi Dirâsâti'l-Muhdesin* (Bejrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971), 34.

13 İbni Cinnî, *el-Hasâis*, 1/8.

14 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Mufassal fi İlmi'l-Arabiyye* (Ammân: Dâru Ammâr, 2003), 32.

15 Cemâluddîn Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilî'l-Makâsîd*. (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967), 3.

16 Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-Lebîb an Kutubi'l-E'arîb* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1964), 2/120,419.

17 Seyyid Şerif Cürcânî, *Mu'cemu't-Ta'rifât* (Kahire: Dâru'l-Fadiletîl'n- Neşri ve t'-Tevzi', 2004), 70.

terkiplerdir. Bu yüzden bu ifadeler kelâm değildir. Zira kelâmın tam bir anlam ifade etmesi gerekir.¹⁸ İbni Hişâm gibi dilcilerin kelâmıla cümleyi ayırmalarının sebebi aralarında isnad bağı bulunan söz öbeklerinin bağımsız ve tam bir yargı ifade edip etmemelerine göredir. Bu noktada aralarında isnad bağı bulunup bağımlı, tam bir anlam ifade etmeyen söz öbekleri sadece cümle olurken, aralarında isnad bağı bulunan bağımsız, tam bir yargı ifade eden terkipler hem cümle hem de kelâmdırlar.¹⁹ Buradan da her kelâmın cümle, her cümleinin ise kelâm olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Yani kelâm ile cümle arasında umum-husus-mutlak ilişkisi bulunmaktadır. Kelâm cümle arasındaki bağıntı şu şekilde sematize edilebilir:

İsnad bağı / Tam bir anlam / Bağımsız bir ifade = Kelâm/Cümle

İsnad bağı / Tam olmayan bir yargı / Bağımlı bir ifade = Cümle

Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî'ye göre cümle; -abes bile olsa- herhangi bir manaya delâlet eden terkiplere denmektedir. Kelâm ise cümlelerin tam karşısında yer almaktadır. Buradaki temel ölçüt ise yan yana gelen kelimeler arasında anlamlı bir ilişkinin kurulmasıdır. السماء يحضر محمد, سمع نادر لم , سوف محمد حضر. örneklerinde görüldüğü üzere yan yana gelen kelimeler, abes bile olsa herhangi bir mana ifade etmemektedir.²⁰ Dolayısıyla buradaki ifadeler ne bir cümle ne de kelâm ifade ederler. Bu ifadelerden de anlaşıldığına göre Sâmerrâî, kelâm ile cümleyi birbirinden ayırarak İbni Cinnî ve Zemaşşerî'den ayrılmakta, kendisinin cumhur diye nitelediği müteahhirûnun görüşüne meyletmektedir.²¹ Sâmerrâî'nin cümle-kelâm ayırımından hareketle ihtimâlî anlam bildiren ifadelerin anlamlı birer cümle olması veya kelâm sınıfına girmesi gerektiği sonucuna ulaşılacaktır.

Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî, cümlelerin oluşumu hakkında bilgi verirken temelde cümlelerin mûsned ve mûsnedün ileyhten oluştuğunu ve bu iki unsurun kelâmın umdesi olduğunu, mûsned ve mûsnedün ileyh dışında kalanların ise fadla olduğunu ifade etmektedir. Sâmerrâî, isnad hakkında verdiği bilgilere devam ederken ismin mûsned ve mûsnedün ileyh olabileceğini, fiilin devamlı mûsned olacağını, harfin ise isnadda bir tarafının bulunmadığını belirtmektedir. Yine onun yapmış olduğu bir çıkarıma göre de cümle ne iki fiille ne iki harfle ne harf ve isimle ne de harf ve fiille oluşturulmaktadır. Yine ona göre bir kısım nahiv uleması buna karşı çıkarken çoğunluk bu kanaattir.²²

Cümlelerin iki temel ögesi olan mûsned ve mûsnedün ileyhe dair görüşler, nahiv bilginleri tarafından erken bir vakitte ele alınmıştır. Buna Sîbeveyhî'nin (ö.

18 Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-Lebib an Kutubi'l-E'arib* (Dîmeşk: Dâru'l-Fikr, 1964), 2/419.

19 Şahin Şimşek, "Arap Gramerinde Terim Sorunu: Cümle-Kelâm Örneği", *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 12 (2018), 289.

20 Fâdil Sâlih Sâmerri, *el-Cümletu'l-Arabîyye ve'l-Ma'nâ* (Ammân: Dâru'l-Fikr, 2013), 7.

21 Fâdil Sâlih Sâmerri, *el-Cümletu'l-ArabîyyeTe'lifuhâ ve Aksâmuhâ* (Ammân: Dâru'l-Fikr2007, ts.), 11-12.

22 Sâmerri, *el-Cümletu'l-ArabîyyeTe'lifuhâ ve Aksâmuhâ*, 17.

180/796) *el-Kitâb*'ta mûsned ve mûsnedün ileyh bâbını ele alışı gösterilebilir.²³ Sâmerrâî de cümle konusunu ele alırken kadîm dil bilginlerinin bu kullanımına riayet etmiştir. Yani fiil ve fâili, mübtedâ ve haberi gibi terimler yerine mûsned ve mûsnedün ileyh terimlerini kullanmayı tercih etmiştir. Arap dil biliminde cümlenin manaya delâleti demek, mana kavramının Arap dili gramerinde ne ifade ettiğinin ele alınması demektir. Nahiv ilminde sözle anlatılmak istenen şeyi ifade eden mana, lafzın tam mukabili olarak kullanılmaktadır.²⁴ Lafzın manaya veya mananın lafza önceliği tartışmaları dinî, siyasî unsurların da etkisiyle dönem dönem farklı şekillerde savunulmuştur.²⁵ Sâmerrâî'de ise lafız, manayı oluşturması ve doğrudan veya dolaylı olarak onun üzerinde bir etkide bulunması yönüyle incelenmiştir.

2. Fâdîl Sâlih es-Sâmerrâî'de Gramatiğin Manaya Etkisi

Başlangıçta nahiv disiplini olarak oluşum gösteren Arap grameri, çok fonksiyonlu bir yapı arz etmekteydi. Kelime bilgisi (sarf), ses bilgisi (fonetik), Kur'an'ı okuma biçimi (kıraat), sözlük bilimi (lügat), arûz, kâfiye, kelime türetme (iştikak), belâğat disiplinlerinden meânî ve beyân disiplinlerinin tamamı, erken dönem nahiv kitaplarında yer almaktaydı. Sîbeveyh'in el Kitâb'ında, Müberred'in (ö. 286/900) el-Muktedab ve el-Kâmil adlı eserlerinde, İbnu's-Serrâc'ın (ö. 316/929) el-Usûl'ünde bu durum açıkça görülmektedir.²⁶ Burada gramerin oluşum aşamasında çok yönlü olarak gelişim göstermesi, özellikle de meânî ve beyân disiplinlerinin varlığı mana boyutuyla yakından ilgilidir. İlk gramer çalışmalarını takiben mantık-nahiv konulu tartışmaların olması, bunun neticesinde de ilk kez sentaktik/gramatiksel anlamlar (meânî'n-nahv) teriminin gündeme gelmesi, gramatiğin manayla birlikte ele alındığının bir başka göstergelerindedir. Önceleri nahiv kitaplarının içerisinde yer alan muhtelif dilbilim konuları, zamanla ayrılmış ve müstakil olarak ele alınmıştır. Böylece Arap gramerinin neredeyse tamamını karşılayan nahvin içeriği değişmiş ve böylece sınırları da daralmıştır. Günümüzde ise nahiv dendiğinde sadece gramerin bir bölümünü oluşturan sözdizimi (sentaks) anlaşılmaktadır.²⁷

Gramerin mana üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçek olmakla beraber, bu minvalde Arap dilbilim tarihinde tartışılmalı konu, îrabın mı manaya yön verdiği yoksa mananın mı îraba yön verdiği şeklindedir. Bu anlamda iki farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Birincisi îrab manaya delâlet etmektedir, ikincisi ise mana îraba delâlet etmektedir.²⁸ Burada söz konusu tartışma ilgili metne veya

23 Ebû Bişr Sîbeveyhi, *el-Kitâb* (Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 1988), 1/23.

24 Sedat Şensoy, "Mâna", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/555-557.

25 Nasrullah Hacımuftuoğlu, "Abdülkâhir el-Cürçânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/247-248.

26 Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme", 124.

27 Abdülkerim Muhammed el-Es'ad, *el-Vasîf fi Târihi'n-Nahvi'l-Arabî* (Riyâd: Dâru's-Şevâf, 1992), 15-16; Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme", 124-125.

28 Adil Bor, "Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında İrab-Bağlam İlişkisi", *Bilimname* 38/2 (2019), 788.

söze, metin üreticisi ve okuru açısından bakıldığında netlik kazanacaktır. Daha açık bir deyişle iletişime konu olan sözlü veya yazılı ifade, konuşucu tarafından üretilirken mana dikkate alınır; yani îrab manaya göre oluşturulur. Aynı ifade okur tarafından ele alındığında ise konuşucunun niyetinin veya metnin amaçlılığının ne olduğu doğrudan bilinemediğinden îrab dikkate alınır; yani mana îraba göre oluşturulur.²⁹ Bu araştırmada genel anlamda gramerin mana üzerindeki etkisi, özel anlamda ise îrabın manaya tesiri üzerinde durulacaktır. Çünkü cümlede ihtimâl bildiren mana, sözlü metinde değil de okurun muhatap olduğu yazılı metindedir. Dolayısıyla gramatiğin olası anlamlar ifade edebileceği saha yazılı anlatıdır.

Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî'ye göre anlam temelli nahiv çalışmaları, üzerinde önemle durulması gereken bir araştırma alanıdır. Ona göre nahvin kurulum ve kasvetinin aksine, anlam temelli nahiv çalışmaları nahve çekicilik ve güzellik katacaktır. Yine ona göre herhangi bir nahiv kitabının yazımı, anlam eksenli nahiv çalışmasının yazımından çok daha kolaydır. Ayrıca tüm nahiv kaidelerinin bir arada yer aldığı çalışmalar hali hazırda bulunmaktadır. Anlam temelli nahiv çalışmaları ise sadece nahvî hükümlerin bir araya getirilmesinden ibaret olmayıp cümlenin tefsiri ve muhtelif terkiplerin izahını da kapsamaktadır. Nahvin bu yönünü ele alan çalışmalar, nahiv kitaplarında değil de belâğat ve tefsir kitaplarında dağınık olarak yer almaktadır.³⁰

Sâmerrâî'nin gramere anlam eksenli yaklaşmasında Abdülkâhir el-Cürcânî'nin etkisi fazlasıyla fark edilmektedir. Zira Cürcânî'ye göre cümleye anlam boyutu olmaksızın sadece gramer yani nahiv eksenli bir yaklaşım sergilemek, üzerinde düşünmeye ihtiyaç duyulmayan bir alanı ifade etmesi yönüyle boş bir uğraş olacaktır. Cürcânî'ye göre gramerin kuralları önceden tespit edilmiştir ve okur bunları sadece ezberleyerek metinde uygulayacaktır. Dolayısıyla okur, burada metindeki gizil, örtülü, kapalı anlamların aranıp bulunmasında gerekli olan düşünüş ve yöntemsel donanıma ihtiyaç duymayacaktır. Cürcânî bu düşüncesini şu şekilde aktarmaktadır: "İrab bilgisi üstünlük sebebi değildir. Çünkü irab bilgisi düşünülerek elde edilen bir husus değildir. Ayrıca bu keskin bir zihne sahip olmayı da gerektirmez. Keskin bir zihne sahip olunması gereken durum, bir şeyin mecaz yoluyla fail olmasını gerektiren şeyin ne olduğunu bilmektir. Mecaz yoluyla bir şeyin fail olduğunun bilinmesi irab bilgisiyle değil, irabı gerektiren niteliği bilmekle olur."³¹ Cürcânî, *Delâilü'l-câz*, thk. Şâkir Mahmûd Muhammed (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2004), 395; Abdülkâhir Cürcânî, *Delâilü'l-câz Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 336.

29 Halil Ahmed Amâyira, *el-Mesâfe Beyne't-Tanziri'n-Nahvi ve't-Tatbiki'l-Lugavi* (Amman: Dâru Vâil, ts.), 220; Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme", 131.

30 Sâmerrai, *el-Meânî'n-Nahv*, 1/8-9.

31 Abdülkâhir Cürcânî, *Delâilü'l-câz*, thk. Şâkir Mahmûd Muhammed (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 2004), 395; Abdülkâhir Cürcânî, *Delâilü'l-câz Sözdizimi ve Anlambilim*, çev. Osman Güman (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016), 336.

gerekleri) şeklinde ifade etmektedir.³² Onun ifadesiyle: "Cümlede kullanılan kelimeler için nahiv kurallarının gerektirdiği anlamlar aranıp bulunmadıkça kelimeler birbirine uygun biçimde eklenip yerini bulamaz."³³ Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere Sâmerrâî'de gramerin anlama ile birlikte ele alınması gerektiği prensibinin, Cürçânî'nin sözdizimi ilkesinin temelini oluşturan "sentaktik anlamlar" yaklaşımıyla uyuştugu fark edilmektedir.³⁴ Ancak Sâmerrâî'de cümlenin anlamı, Cürçânî'de olduğu gibi sadece sözdiziminden etkilenmez, farklı durumlarda lafız ve sözdizimi değişkenlerinin her birinden etkilenmektedir. Yine de Sâmerrâî'nin cümle terkiibinde bulunan ihtimâlî anlamlar üzerindeki tespit ve çıkarımlarına bakıldığında Cürçânî'den etkilendiği kolaylıkla fark edilmektedir.

Cümlenin yani îrabı ifade eden gramatiksel unsurların anlama ne gibi etkileri olduğunu ele alan Sâmerrâî, burada adı geçen konuya dair delâlet biçimlerini kat'î, ihtimâlî, zâhirî ve bâtinî şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutmuştur.³⁵ Sâmerrâî, kat'î delâletle kastedilenin tek bir mananın delâleti olduğunu ifade etmektedir. Delâletin bu türüne aynı zamanda nassın delâleti de denmektedir. *لا إله إلا الله* (Allah'tan başka ilah yoktur.) ifadesiyle *حضر محمد* (Muhammed geldi.) ifadelerinde görüldüğü üzere anlamlandırmada başka bir ihtimâlî mahal vermeyen bu cümleler, kat'î olarak tek bir manayı ifade etmektedir. Zâhirî delâlet, Sâmerrâî'nin ifadesiyle lafzın zâhirîni veren manayken bâtinî delâlet; ibârenin zâhirînden anlaşılmayan manadır. *خالد رجل شجاع* (Hâlîl cesur bir adamdır.) *حاتم جواد* (Hatem cömerttir.) cümlelerinin manasının açık ve anlaşılır olması nedeniyle burada ifadenin göstergesi olan mana zâhirîdir. Sâmerrâî, zâhirî delâletin mukabilinde bulunan bâtinî delâletin, kelâmın birçok özelliğinden kaynaklandığını vurgulayarak bu unsurların mecâz, kinâye, melâhin, ta'riz, te'vil, emsâl vs. gibi kavramlar olduğunu ifade etmiştir.³⁶ Sâmerrâî'nin zahirî ve bâtinî delâlet ayrımı Abdülkâhir el-Cürçânî'nin sırasıyla "mana ve "mana'l-mânâ" olarak adlandırdığı tanımlara karşılık gelmektedir.³⁷

Sâmerrâî, sentaktik anlamlar üzerinde çalışırken anlamın estetik yönüne daha az vurgu yapmaktadır. Bundan kasıt ise onun "Kur'an ifadelerindeki biçimsel güzelliklerden ziyade anlamsal inceliklere odaklanmış olmasıdır."³⁸ Yani "biçimsel durumlara riayet meselesi onun eserlerinde yok denecek kadar az miktarda ele alınmıştır."³⁹ Lafız-mana ikiliğinde manaya öncelik veren Sâmerrâî, "Kur'an'daki her bir harfin veya sözdizimindeki her bir değişimin lafzî güzelliğe katkısı olduğunu

32 Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 320,370,392,404,410,465,525,526.

33 Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 370; Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim*, 320.

34 Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 392; Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz Sözdizimi ve Anlambilim*, 335.

35 Sâmerrâî, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 11.

36 Sâmerrâî, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 12,20-21.

37 Cürçânî, *Delâilu'l-İ'câz*, 267.

38 Muhammet Çelik, "Kur'an'ın İ'câzına Dair Lafız-Mana Tartışmaları Çerçevesinde Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî'nin Anlam Hassasiyetine Yönelik Eleştirel Bir Yaklaşım", *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6 (ts.), 444.

39 Çelik, "Kur'an'ın İ'câzına Dair Lafız-Mana Tartışmaları Çerçevesinde Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî'nin Anlam Hassasiyetine Yönelik Eleştirel Bir Yaklaşım", 444.

inkâr etmemekle birlikte, mutlaka anlamsal bir boyutu olduğu tezinden hareket etmektedir. Daha doğrusu bu anlamsal inceliğin bizzat kastedilmiş olduğunu ileri sürerek, kimi zaman metnin akışından ve başka benzer metinlerle karşılaştırmalar yaparak oradaki anlam inceliğini ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.⁴⁰ Ancak onun edebî metinde yahut Kur'an metninde aradığı anlam estetiği, ihtimâlî anlam içeren ifadelerde pek fazla bahse konu olmamıştır.

3. Gramatiğin Manaya Etkisinin İhtimâlî Anlamlar Üzerinden Okunması

Gramerin veya îrabın manaya etkisinin ihtimâl bildirmesinin koşulu, metnin yazarının kastettiği anlamın ne olduğu üzerinde düşünülmesidir. Bunun sebebi ise metnin üreticisine ulaşamamasıdır. Burada metin, okuruna dilin sentaktik ve semantik unsurları gibi pek çok amille yardımcı olacaktır. Arap dilinde metnin muhataba olası imkanlarla okuma sağlamanın sebebi ise şüphesiz îrabtır. Lafzın kendisi, hareketler, kelimelerin cümle içerisindeki dizimi, burada en temel sebeplerdir. Gramatiğin manaya etkisinin "ihtimâlî anlamlar" üzerinden okunması, bir nevi "birden çok gramatik çözümlenmeye imkân tanıyan ifadeler"⁴¹ şeklinde de anlaşılabilir. Aydın, bu tarz bir ifadeyi "bulanıklık" veya "belirsizlik" kavramlarıyla ifade etmiştir. Ona göre söz konusu olan bu durum "sözlüksel anlam düzeyinde eş adlılık ve çok anlamlılık, sözdizimsel düzeyde ise yüzey yapının iki ya da daha çok derin yapıya bağlanabilmesi gibi nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Bu dil olgusunu ifade etmek için bulanıklık/belirsizlik yerine çok anlamlılık terimi de kullanılmakta ve bir dilsel ifadenin birden çok kuruluş yapısına sahip olması sentaktik çok anlamlılık (syntactic ambiguity) terimi ile ifade edilmektedir." Aydın, ifadelerinin devamında anlam bulanıklığının iki biçimine dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki semantik bulanıklık, diğeri ise sözdizimsel bulanıklıktır. Semantik bulanıklığı sözlüksel veya bağlamsal olarak birden fazla anlam olasılığı taşıyan ifadeler için kullanmış, sözdizimsel bulanıklığı ise gramatik yapısı yönüyle birden çok anlam ihtimâlî bulunan ifadeler için kullanmıştır.⁴² Bu açıdan bakıldığında Sâmerî'nin ihtimal bildiren ifadelerle yaklaşımı hem semantik hem de sözdizimsel bulanıklık terimleri adı altında incelenebilir.

Nahiv bilginlerinin îrab değişikliğinden kaynaklı anlam farklılaşmasına dair verdikleri en tanındık örnek *أَكَلْتُ السَّمَكَةَ حَتَّى رَأَيْتُهَا أَوْ رَأَيْتُهَا أَوْ رَأَيْتُهَا* şeklindedir.⁴³ Burada sadece *س* harfinde bulunan hareketin değişmesi, anlam üzerinde ince farklılıklara sebep olabilmektedir. Başka bir ifadeyle bir hareke, -îrab veya gramatiksel unsur- anlamda olasılıklara sebep olmakta, metnin muhatabının ihtimalleri düşünerek anlama ulaşmasını gerektirmektedir. Tabi burada metnin dil içi ve dil

40 Çelik, "Kur'an'ın İ'câzına Dair Lafız-Mana Tartışmaları Çerçevesinde Fâdıl Sâlih es-Sâmerî'nin Anlam Hassasiyetine Yönelik Eleştirel Bir Yaklaşım", 444.

41 Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme", 132.

42 Aydın, "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme", 133.

43 Zâhir Şevket Beyâtî, *Edevâtul-İ'râb* (Beyrût: Mecdu'l-Müesseseti'l-Câmiyye lîd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.), 88.

dışı bağlamının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Yukarıda geçen örneğe dönmek gerekirse س harfinin merfû ve mansûb kabul edilmesiyle anlam; "Balığın başını da yedim." şeklindeyken mecrûr kabul edilmesiyle anlam; "Balığı başına kadar yedim." şeklindedir. İlk anlamda balığın tamamının, ikincisinde ise başı hariç diğer kısımlarının yenmesi kastedilmektedir. Bu kullanım, kadim dil geleneğinde îrabın anlam üzerinde, dahası çoklu anlam veya olası/ihtimâlî anlamlar üzerindeki etkisini göstermektedir.

Sâmerrâî, anlama doğrudan etkisi bulunan îrabı, ihtimâlî anlam içermesi yönüyle أَكْرَمَ النَّاسِ أَحْمَدُ örneği üzerinden ele alır. Bu cümle, harekesiz olduğunda çok sayıda ihtimâlî anlama sebep olacaktır. Söz gelimi أَكْرَمَ النَّاسِ أَحْمَدُ şeklinde hareketlendiğinde "İnsanlar Ahmet'e ikram ettiler." anlamını; أَكْرَمَ النَّاسِ أَحْمَدُ şeklinde okunduğunda "Ahmet, insanlara ikram etti." anlamını; أَكْرَمَ النَّاسِ أَحْمَدُ şeklinde okunduğunda "İnsanlar arasında en cömert olanı Ahmet'tir." anlamını; أَكْرَمَ النَّاسِ أَحْمَدُ şeklinde hareketlendiğinde ise "Ahmet! İnsanlara ikramda bulun." anlamını verecektir. Görüldüğü üzere hareketin farklı şekillerde okunma olasılığı, anlama da aynı oranda etki etmekte, anlamı değiştirerek başka anlamlara dönüştürmektedir.⁴⁴

Cümlede ihtimâlî delâlet taşıyan birçok unsurun bulunabileceğini ifade eden Sâmerrâî, terkipte lafzın îrabında yapılacak olan küçük bir değişikliğin, manayı kat'î hâle getirebileceğini ifade etmektedir. Onun bu konuda öncelikli olarak verdiği örnek, ihtimâlî anlam taşıyan izafet ile kat'î anlam taşıyan temyiz açıklamasıdır. عِنْدِي حَبْ عَسَلْ ifadesi iki manaya işaret ettiğinden ihtimâlî delâlet ifade etmektedir. Bu mefhûmlardan ilki, bende bir bal kabı bulunup balın olmadığı, ikincisi de bende bir kap ölçüsünde bal olduğudur. Aynı ifade عِنْدِي حَبْ عَسَلْ şeklinde değiştirildiğinde, yani temyiz muzâfun ileyh mukabilinde kullanıldığında anlam kesinleşecek ve tek bir manadan başkasını dillendirmemiş olacaktır. Temyizin delâlete kat'î sûret kazandırdığı anlam burada, bende baldan bir miktar olduğu şeklindedir. Görüldüğü üzere temyiz kapalı olan manayı açık hâle getirmekle anlamı da kat'îleştirmektedir.⁴⁵

Cümlelerin nahvî ve sarfî değişimlerle ihtimâl ifade eden manalarını Sâmerrâî çok çeşitli başlıklar altında ele almıştır. Bunlar; müfret manada bulunan lafız ortaklığı, sîgada bulunan ortaklık, sözün göstermiş olduğu mananın tek veya mürekkeb bir kelimeden oluşması, kelimenin aslının veya vezninin açık olmaması, kelimenin îrab bakımından olası ihtimâllere yol açan sîgadan gelmesi, cümlede ister kayıt ister başka bir şey olsun manada ihtimâle yol açan bir kelimenin zikredilmesi, cümleden yapılan hazif, îrabın mevkîsi, hakikatin mi mecâzın mı murâd edildiği konusundaki ihtilâf, te'lîfinde birden çok manayı taşıyan cümleler, ibârede durma yerleri şeklindedir.

44 Sâmerrâî, *el-Meâni'n-Nahv*, 1/20.

45 Sâmerrâî, *el-Cümletu'l-Arabîyye ve'l-Ma'nâ*, 12.

3.1. Müfret Manada Bulunan Lafız Ortaklığı

Birden fazla anlamı ifade eden bir kelime, ibârede karîne olmaması sebebiyle farklı anlamlara ihtimâl verebilir. Sâmerriâi bir kelimenin birden çok anlamı göstermesinin tabii olduğunu, bu anlamlardan hangisinin kastedildiğine dair ise ibârede bir ipucu bulunması gerektiğini ifade etmektedir. Burada çok anlamlılığa ihtimâl veren durum ise karînenin olmamasıdır. العين kelimesinin delâleti cümle içerisinde karîne olmadığı sürece ihtimâlidir. Zira bu kelime العين الماء (su gözü), عين الإنسان (insanın gözü) gibi farklı anlamları gösterebilmektedir. Sâmerriâi ayetlerde de bu tarz lafızların varlığına dikkat çekmektedir. Mesela «المُطَلَّعَاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ»⁴⁶ ayetinde القُرُوءِ kelimesinin delâlet etmiş olduğu anlamda hem temizliğin süresi hem de hayzın süresi kastedilmiş olma ihtimâli bulunmaktadır. Bu sebeple ayetin delâletinde ihtilâfa düşülmüştür.⁴⁷

Sâmerriâi, bir kelimedede bulunan mana ortaklığının sadece isimlere has olmadığını, bazı edatların da ihtimâli anlamı gösterebileceğini söylemektedir. Söz gelimi ما edatının nefiy, istifhâm, mastariye, mevsûliye şeklinde muhtelif anlamları ifade edebilmesiyle اَلْجِدَاتِ edatının şart, nefiy veya اَلْجِدَاتِ'den tahfif edilmiş bir harf anlamını göstermesi, ihtimâli mananın sadece bir şey ifade etmesinden uzaklaşma yollarından biridir. Mesela ما لك خير cümlesinde bulunan ما'nın ifade edeceği mefhûma göre cümlenin manası değişiklik gösterecektir. Buradaki ما nefiy anlamı taşırsa "Sende hayır yoktur."; ismi mevsûl anlamı taşırsa "Sende hayır vardır." anlamına gelecektir. Burada cümlede var olan olası manaları netleştirmenin yolu ise خير kelimesinden önce bir من harfi ceri getirmekle mümkün olacaktır. Böylece oluşan yeni cümle ما لك من خير; "Sende hayır namına bir şey yoktur." anlamına delâlet edeceğinden nefyin delâleti kat'îleşmiş olacaktır.

3.2. Sığada Bulunan Ortaklık

Sâmerriâi, sığa veya binâda bulunan ortaklığın delâlette anlam çeşitliliğine neden olduğunu ifade etmektedir. Onun burada vermiş olduğu kalıplar فَعِيل, فَعُول ve فَعُول gibi sığalarıdır. Bu kalıplardan ilki olan فَعِيل sığasından صَهِيل gibi mastar; فَعُول gibi ismi mef'ûl; سَمِعَ gibi mübalağalı ismi fail; كَرِيمَ gibi sıfatı müşebbehe kelimeleri türetilmektedir. Yine فَعُول kalıbından رَسُولَ gibi ismi mef'ûl; صَبُورَ gibi ismi fâil manaları türetildiği gibi فَعُول kalıbından da سُجُودَ gibi cemî bir kelime; فُعُودَ gibi de mastar manaları türetilmektedir.⁴⁸ Sığada bulunan ortaklığa لا قِيَامَ فِي القاعة cümlesiyle açıklık getiren Sâmerriâi, burada geçen قِيَامَ kelimesinin mastar olduğu kabul edildiğinde "Salonda oturmak yasaktır." anlamını vereceğini;

46 "Boşanan kadınların kendileri üç âdet görünceye kadar beklerler." (Bakara 2/228.)

47 Ebû Hayyân Endelüsi, *el-Bahru'l-Muhîti fi't-Tefsîr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1460), 2/55; Sâmerriâi, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 12.

48 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemaşşeri, *el-Keşşâf an -Hakâik Gâvâmidit-Tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, ts.), 4/13-14,641,512; Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemaşşeri, *el-Keşşâf an -Hakâik Gâvâmidit-Tenzil* (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, ts.), 3/10,287; Endelüsi, *el-Bahru'l-Muhîti fi't-Tefsîr*, 2/76,56.

قائم kelimesinin cemisi olarak kabul edildiğinde ise “Salonda oturan hiç kimse yoktur.” anlamını vereceğini ifade etmektedir. Bu cümlelerin ifade etmiş olduğu anlam 49 وَالَّذِينَ يَبْتُغُونَ لِرَبِّهِمْ سُجَّدًا وَقِيَامًا 49 ayetinde de bulunmaktadır. Burada geçen قیام kelimesi sığa olarak mastar ve cemî bir kelimeye delâlet etmesi yönüyle manada kat'î bir anlam vermemektedir.⁵⁰

3.3. Sözün Göstermiş Olduğu Mananın Tek veya Mürekkebi Bir Kelimeden Oluşması

«مالي عندك» cümlesinin iki farklı anlama delâlet edebileceğini söyleyen Sâmerriî, buradaki anlam çeşitliliğinin ما ve لي kelimelerinden kaynaklandığını; cümlede bir sözcük öbeğini oluşturan ما'nın ifade ettiği manaların birinde مال+ي terkiibini oluşturarak muzâf mahalinde olacağını; ikinci mananın ise لي+ما terkiibiyle hem istifhâm edatı hem de ismi mevsûl mahalinde bulunabileceğini ifade etmektedir.⁵¹ Böylece delâleti gösteren manalar ilk ihtimâlde; “Benim malım sendedir.”; ikinci ihtimâlde “Sende benim için olan nedir?” üçüncü ihtimâlde ise “Benim için olan şey senin içindir.” şeklinde yorumlanabilmektedir.

3.4. Kelimenin Aslının veya Vezninin Açık Olmaması

Sâmerrâî, cümlede bulunan kelime veya kelimelerin gramatiğinin ne olduğunun tam olarak belirlenememesinden kaynaklı olarak cümleye tek bir anlamın verilemeyeceği durumların varlığından bahsetmektedir. Söz gelimi أُكِلَ kelimesi türemiş olduğu fiil veya sığaya göre farklı anlamlar içermektedir. Bu kelimenin فَعِيل kalıbından türemiş ismi fâil olduğu düşünülürse aslî harflerinin كِل (yedi) olup obur anlamını ifade edeceği; aslî harflerinin ك (ölçmek, tartmak) olduğunda ise if'âl bâbından muzâri fiil olacağı bilinmektedir. Adı geçen kelimenin اَنَا أُكِلُهُ cümlesinde ifade ettiği manalardan ilki; اَنَا مَاكُولُهُ (Ben onu yedim.), ikincisi ise اَنْتَ تَكْبِلُهُ شَيْئًا (Sen ondan bir şey tarttın.), şeklindedir. Aynı kelimenin aslının «وَأَيُّهَا كَالْوَهْمِ أَوْ وَرَثَتُهُمْ يُخْبِرُونَ»⁵² ayetinde fiilin ك olduğu aşikâr olduğu durumlarda ise delâletinde ihtimâl bulunmamaktadır.⁵³

3.5. Kelimenin İrab Bakımından Farklı İhtimâllere Yol Açan Sığadan Gelmesi

Cümlelerin gramatiksel bir unsuru olarak farklı konumlarda kabul edilebilecek kelime veya kelime gruplarının mana olarak kastettiği şeylerinin ne olduğu konusunda yorumların bulunması, delâlette ihtimâle sebebiyet verebilir. Sâmerriî burada عَشْرُونَ فَرَسَانَا cümlesinden hareketle anlam ihtimâline konu olan فَرَسَانَا kelimesi üzerinde durur ve bu kelimenin hem hâl “yirmi atlı olarak” hem de

49 “Onlar, Rablerine secde ederek ve kıyamda durarak geceleyenlerdir.” (Furkan Sûresi 25/64)

50 Sâmerriî, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 13.

51 Sâmerriî, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 14.

52 “Kendileri başkalarına bir şey ölçtükleri veya tarttıkları zaman eksik ölçer ve tartarlar.” (Mutaffin 83/3)

53 Sâmerriî, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 15.

temyiz “yirmi atlı” olabileceğinin altını çizer. فرسانا kelimesinde bulunan ihtimâli delâleti kat’î manaya çevirmenin yöntemi ise bu kelimeyi فرسا عشرون şeklinde kullanarak sadece temyize dönüştürmekten geçmektedir. Sâmer râî, îrabta bulunan ihtimâlden kaynaklı kullanıma «وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا وَادْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا»⁵⁴ ayetinde geçen خوفًا ve طمعا kelimelerini örnek olarak verir ve her iki kelimenin hem hâl (Allah korkusu ve ümidiyle) hem de mef’ûlü’n-li-eclih olarak (Allah’tan korktuğunuz ve ümit içerisinde olduğunuz için dua edin.) kabul edilebileceğini söylemektedir. O, bu iki kelimenin cümlede طامعين ve خائفين şekliyle gelmiş olsaydı mananın kat’î bir suret kazanacağını ifade etmektedir.⁵⁵

3.6. Cümlede İster Kayıt İster Başka Bir Şey Olsun, Manada İhtimâle Yol Açan Bir Kelimenin Zikredilmesi

Sâmer râî, cümlenin genel gidişatından bir mana anlaşılıyorken bir kelimenin cümleye dâhil olmasıyla mananın farklı ihtimâllere sebebiyet verebileceğini dile getirmektedir. O burada ما جائي أخوك رابعا cümlesi ile ما جائي أخوك cümlelerini örnek olarak vermektedir. Bu cümlelerden ilkindeki mana, hâl konumunda bulunan رابعا kelimesiyle değişmiş ve kat’îliğini kaybetmiştir. Cümlenin kazandığı anlam; “*Senin kardeşin bana biniyor olarak/binerek gelmedi.*” şeklindedir. Burada kişinin gelme eyleminin varlığı bilinmekle nasıl geldiği tam olarak bilinmemekte, sadece binme eylemini gerçekleştirmeden geldiği bilinmektedir. Oysa cümlenin ما جائي أخوك (Bana kardeşin gelmedi.) şeklinde söylenmesiyle cümle tek bir anlamı gösterecek, yani delâleti kat’î olacaktır. «وَجَاءَ رَبُّكَ وَالْمَلَكُ صَفًّا صَفًّا»⁵⁶ ayetinde geçen صَفًّا kelimesinin ikincisi te’kid olarak gelmiştir. Cümlede bu kelime zikredilmeseydi anlam, meleklerin tek bir safla gelmiş olacağı yönünde olacaktı ve mana da delâleti bakımından kat’î olacaktı. Oysa te’kid amaçlı olarak gelen ikinci صَفًّا kelimesi cümleye ölçüsü olmayan “saflarca” kavramını kazandırdığından ihtimâli manaya sebebiyet vermiştir.⁵⁷

3.7. Cümlede Yapılan Hazif

«فُلَيْضُحَكُوا قَلِيلًا وَلَيْبَتُكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»⁵⁸ ayetinde geçen قَلِيلًا ve كَثِيرًا kelimleri nahiv yönüyle mevsûfları hazfedilmiş birer sıfattırlar ve hazfedildikleri mevsûflarının yerine îrab edilmektedirler. Bu anlamda ayette geçen bu kelimelerin hazfedilen mevsûfları hem mef’ûlü’n-mutlak hem de zaman zarfı olmaları yönüyle delâlette tek bir manadan uzaklaşıp iki tür anlamı göstermektedirler. Mef’ûlü’n-mutlak olarak ضحكا قَلِيلًا (az gülmek) ve بكاء كَثِيرًا (çok ağlamak); zaman zarfı olarak ise زَمَنًا قَلِيلًا (az bir zaman) ve زَمَنًا كَثِيرًا (uzun bir süre) anlamını ifade etmektedir. İbârede yapılan haziften kaynaklı anlam çokluğuna Sâmer râî لا يفقهه إلا قَلِيلًا (Ancak az bir kısmı anlar.)

54 “İsrah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a korkuyla ve ümitle dua edin.” (Araf 7/56)

55 Sâmer râî, el-Cümletu’l-Arabiyye ve’l-Ma’na, 15.

56 “Rabbin’in emri geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman.” (Fecr 89/22)

57 Sâmer râî, el-Cümletu’l-Arabiyye ve’l-Ma’na, 15.

58 “Artık kazandıklarının karşılığı olarak, az gülsünler, çok ağlasınlar.” (Tevbe 9/82)

cümlesini de göstermektedir. Nitekim bu cümledeki قليلا kelimesi hazfedilen kelimeler dolayısıyla hem mef'ûlü'n-mutlak hem de mef'ûlü'n-bih olarak îrab edilmektedir.⁵⁹

3.8. İrabın Mevkisi

هو ضاربٌ زيداً cümlesiyle هو ضاربٌ زيداً cümlelerini birbirinden ayıran şeyin harekeden kaynaklı gramatiksel farklılık olduğunun altını çizen Sâmerrâî, her iki cümlede anlam farlılığına sebep olan kelimenin ضارب kelimesi olduğunu ve ilk cümlede bu kelimenin muzâf konumunda bulunup geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanı kapsar nitelikte anlam ihtimâlîne sebep olduğunu, ikinci cümlede geçen aynı kelimenin ise haber konumunda bulunup şimdiki zaman ve gelecek zamana delâlet ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla her iki cümle de manayı göstermesi bakımından olası birçok mefhûmu içermektedir. Yine اشتريت قَدَحَ ماءٍ cümlesinde geçen قَدَحَ lafzı muzâf konumundadır ve ifade etiği mana yönüyle iki şeyi göstermektedir. Bu manalardan ilki "Bir bardak ölçüsünde su satın aldım.", ikincisi ise "Bir su bardağı satın aldım." şeklindedir. Sâmerrâî, bu cümlede bulunan ihtimâlî anlamın kat'î manaya çevrilmesinin yolunun cümleyi اشتريت قَدَحَ ماءٍ (Bir bardak su satın aldım.) şekline çevirerek yani قَدَحَ kelimesini temyiz konumuna getirmekle olabileceğini dile getirmektedir.⁶⁰

Gramatiksel adlandırmaların manaya getirmiş olduğu farklılar üzerinde fazlaca duran Sâmerrâî, burada bir nevi kelâmın göstermiş olduğu mantıksal ifadeleri dillendirmektedir. Onun burada vermiş olduğu örneklerden biri de كُلُّ شَيْءٍ تَرَكْتُهُ لَكَ تَرَكْتُهُ kelimesi şeklindedir. Bu cümlede anlamda farlılıklara yol açan kelime تَرَكْتُهُ İbâresidir. Nitekim burada bu kelimenin konum olarak gelebileceği durumlar iki şeydir; bunlardan biri sıfat, diğeri de haber şeklindedir. Sıfat olduğunda mana "Terkettiğim her şey senindir." şeklindeki haber olduğunda "Her şey senin için terkettiğimdir." olarak anlaşılacaktır.⁶¹

3.9. Hakikatin mi Mecâzın mı Murâd Edildiği Konusundaki İhtilâf

Sâmerrâî, cümlede kullanılan birtakım ifadelerle hakikat veya mecâzdan neyin kastedildiğinin anlaşılmasının delâlette anlam farklılıklarına yol açtığını vurgulamaktadır. Hakikat veya mecâz anlamdan kastedilenin kullanım alanı birçok ilahi sıfatta karşılık bulmaktadır.⁶² «يَوْمَ يُكْشَفُ عَن سَاقٍ وَيُدْعَوْنَ إِلَى السُّجُودِ فَلَا يَسْتَطِيعُونَ» ayetinde geçen سَاقٍ kelimesi bacak veya paça gibi gerçek anlamda gelebileceği gibi istiâre yapılarak şiddet manasını da ifade edebilmektedir.⁶³

59 Sâmerrai, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 16.

60 Sâmerrai, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 17.

61 Sâmerrai, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 17.

62 "İş ciddileşip paçalar sıvandığı gün secdeye çağırılırlar, ama bunu yapamazlar." (Kalem 68/42)

63 Abdullah İbn Bahâdir ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Dâru l-hyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1957), 2/84; İbnu'l-Hemmâm el-Hanefî - Şemseddin Ahmed Kâdi Zâde, *Fethu'l-Kadir ale'l-Hidâye* (Lübân: Dâru'l-Fikr, 1970), 5/267; Sâmerrai, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 18.

3.10. Te'lifinde Birden Çok Manayı Taşıyan Cümleler

Sâmerrâî قَلْبِي وَقَلِّ وَأَقْلُ kelimelerinin geçtiği kimi yerlerde mananın nefyedildiğini veya az gösterildiğini dile getirmektedir. Söz gelimi ona göre قَلِمَا رَأَيْتَ مِثْلَكَ لَمْ أَرِ مِثْلَكَ (*Senin gibisini görmedim.*) anlamını vermekteyken anlama azlık kazandıran ifadeyle de رَأَيْتَ مِثْلَكَ قَلِيلًا (*Senin gibisini az gördüm.*) şeklinde yorumlanmaktadır.⁶⁴ Cümlelerin genel manada, diziminden kaynaklanan anlam çokluğuna «اللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمَوَاتِ بِعَجْرِ عَمَدٍ تَرْوَاهَا» ayetini delil gösteren Sâmerrâî, burada geçen تَرْوَاهَا kelimesinin söz diziminden kaynaklı olarak anlam farklılıklarına delâlet edebileceğini ifade etmektedir. Bu manalardan ilki “Allah gökleri direksiz yaratmıştır, sizler görmezsiniz.” veya “Görmekte olduğunuz gökleri direksiz olarak yükselten Allah!” şeklindeyken ikinci anlam “Allah gökleri görünmez direklerle yaratmıştır, siz onları göremezsiniz.” veya “Allah, gökleri gördüğünüz herhangi bir direk olmadan yükseltendir.” şeklindedir.⁶⁵

3.11. İbârede Durma Yerleri

«خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةً»⁶⁶ ayeti okunurken vurgu ve tonlamasının da etkisiyle durak yeri haricinde farklı kelimeler arasında durulması, anlamda farklı yorumlara sebep olmaktadır. Söz gelimi عَلَى قُلُوبِهِمْ sonra durulursa anlam “Allah onların kalplerini mühürlemiş, kulak ve gözlerine de perde indirmiştir.” şeklinde anlaşılırken عَلَى سَمْعِهِمْ terkiibinde durulduğu taktirde ise “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine de bir örtü indirmiştir.” şeklinde anlaşılacaktır. Göz değil de kulakta durularak verilen mana, Sâmerrâî'ye göre daha tutarlı olacaktır. O bu görüşüne delil olarak “خَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ”⁶⁷ ayetindeki kullanımı göstermektedir.⁶⁸

Sonuç

Sâmerrâî'ye göre cümle veya ifadenin anlaşılmasında farklı yorumlara veya anlamlara yol açan sebepler; genel olarak bir kelimenin hangi şemaya aidiyetinin üzerinde net bir karar verilememesi, sözdiziminde lafzın îrabında yapılacak olan küçük bir değişiklik, ifadeyi oluşturan harf, kelime, cümle, noktalama işaretleri gibi gramatiksel öğeler şeklindedir. Sâmerrâî çoklu anlam taşıyan bu tarz ifadeleri; sarf, nahiv ve belâğat disiplinleriyle tahlil etmektedir. Böylece onun ifade ve terkiplere yaklaşımı, tıpkı Abdülkâhir el-Cürânî'de olduğu gibi salt gramer çalışması üzerinden olmayıp gramatiksel/sentatik anlam temellidir. Bu da Sâmerrâî'nin deyimiyle nahiv ilmini kuruluştan kurtaracak ve daha çekici hâle getirecektir. Sâmerrâî, ifadede ihtimal içeren kullanımları daha çok gramatiğin îrab denilen olgusuyla ele almaktadır. Bunlar; harekesiz bir metnin farklı hareket

64 Sâmerrâî, el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ, 18.

65 Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Meânî'l-Kur'an* (Mısır: Dâru'l-Misriyye, ts.), 57; Sâmerrâî, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 19.

66 “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir, gözlerinde de perde vardır.” (Bakara 2/7)

67 “Kulağını ve kalbini mühürlediği, gözüne de perde çektiği kimse” (Câsiye 45/29)

68 Zerkeşi, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an*, 2/197; Sâmerrâî, *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*, 19.

almaya müsait olması, kelimenin farklı anlamlara gelebilmesi, kastedilen anlamla ortaya çıkan anlamın sözdizimi sebebiyle farklı bir olası anlam bildirmesi ve daha birçok unsurdan kaynaklanabilir. İfadeyi kat'î olmaktan çıkararak olası anlamlara sevk eden bu unsurlar, Sâmerreâî'ye göre şunlardır: Müfret manada bulunan lafız ortaklığı, sîgada bulunan ortaklık, sözün göstermiş olduğu mananın tek veya mürekkebe bir kelimeden oluşması, kelimenin aslının veya vezninin açık olmaması, kelimenin îrab bakımından olası ihtimâllere yol açan sîgadan gelmesi, cümlede ister kayıt ister başka bir şey olsun manada ihtimâl ile yol açan bir kelimenin zikredilmesi, cümlede yapılan hazif, îrabın mevkîsi, hakikatin mi mecâzin mı murad edildiği konusundaki ihtilâf, te'lîfde birden çok manayı taşıyan cümleler, ibârede durma yerleridir. Sâmerreâî'de ihtimâlî anlam bildiren bu durumların tespitiyle birlikte fark edilen birkaç husus bulunmaktadır. Şöyle ki burada bahse konu olan kullanımlar, anlam itibarıyla bir belirsizlik, bulanıklık veya net olmama durumu bildirmektedir. Bunun sebebi ise öncelikle yazılı metinde îrabın, daha basit bir deyişle hareketin bulunmayışı, daha sonra Arap dilinin çok yönlülüğe veya çok anlamlılığa müsait kelime ve kullanımlar içermesi şeklinde sıralanabilir. Sâmerreâî burada metnin dil içi bağlamıyla yüzey yapısına ağırlık vermiş, metnin dil dışı bağlamıyla derin yapısına pek değinmemiştir. Bu yönüyle onun belirsizlik bildiren metni, gramatiğin sentaktik yönüne ağırlık vermektedir. Ayrıca Sâmerreâî, ifadenin anlamında bulunan belirsizlik durumlarını ele alırken metnin estetik yönüyle olan değerine dair de bir şey söylememiştir. Başka bir deyişle onun olası anlamları ele alırken incelediği alan; anlam ve gramerdir. Son olarak Sâmerreâî'nin ihtimâlî anlamlara dair verdiği bilgiler dikkate alındığında harekesiz metne muhatab olan okurdan dilin grameri hakkında derin bir bilgi birikimi istediği de fark edilecektir.

Kaynakça

- Amâyira, Halîl Ahmed. *el-Mesâfe Beyne't-Tanziri'n-Nahvi ve't-Tatbiki'l-Lugavi*. Amman: Dâru Vâil, ts.
- Aydın, Bünyamin. "Sözdizimsel Bulanıklık Bağlamında Gramatik Çözümlemenin Niteliği Üzerine Bir İnceleme". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2018), 122-146.
- Beyâtî, Zâhir Şevket. *Edevâtul-İ'râb*. Beyrût: Mecdu'l-Müesseseti'l-Câamiyye li'd-Dirâsât ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.
- Bor, Adil. "Kur'an-ı Kerim'in Anlaşılmasında İrab-Bağlam İlişkisi". *Bilimname* 38/2 (2019), 785-811.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilul-l-î'câz*. thk. Şâkir Mahmûd Muhammed. Kâhire: Mektebetul-Hâncî, 2004.
- Cürcânî, Abdülkâhir. *Delâilul-l-î'câz Sözdizimi ve Anlambilim*. çev. Osman Güman. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2016.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Mu'cemu't-Ta'rîfât*. Kahire: Dâru'l-Fadiletîli'n- Neşri ve't-Tevzî', 2004.
- Çelik, Muhammet. "Kur'an'ın İ'câzına Dair Lafız-Mana Tartışmaları Çerçevesinde Fâdil Sâlih es-Sâmerrâî'nin Anlam Hassasiyetine Yönelik Eleştirel Bir Yaklaşım". *Kocatepe İslami İlimler Dergisi* 6 (ts.), 439-460.
- Dilâçar, Agop. "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarih-çesi". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Belleten*, 1971. 83-145. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi, 2. Basım, 1989.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1460.
- Ferrâ, Yahyâ b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. Mısır: Dâru'l-Misriyye, 1. Basım, ts.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Abdülkâhir el-Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/247-248. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Hanefî, İbnu'l-Hemmâm el-Kâdi Zâde, Şemseddin Ahmed. *Fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye*. 10 Cilt. Lübnân: Dâru'l-Fikr, 1. Basım, 1970.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman. *el-Hasâis*. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Misriyye, 1952.
- İbn Hişâm en-Nahvî, Cemaluddin Ebû Muhammed Abdullah. *Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'ârîb*. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1964.
- İbn Mâlik, Cemâluddîn Muhammed b. Abdullah. *Teshîlu'l-Fevâid ve Tekmilî'l-Makâsid*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967.
- Marangozoğlu, İzzet. *Beyânî Tefsir Metodu-Fâdil Sâlih es-Sâmarrâî Örneği*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.
- Muhammed el-Es'ad, Abdulkerim. *el-Vasît fi Târihi'n-Nahvi'l-Arabî*. Riyâd: Dâru's-Şevâf, 1992.
- Özalp, Mehmet Sıdık. "Arap dilinde İ'râb Olgusu". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/28 (2019).
- Sâmerrâî, Fâdil Sâlih. *el-Cümletu'l-Arabiyye ve'l-Ma'nâ*. Ammân: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, 2013.

- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *el-Cümletu'l-Arabiyye Te'lîfuhâ ve Aksâmuhâ*. Ammân: Dâru'l-Fikr 2007, 2. Basım, ts.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *el-Meâni'n-Nahv*. Kahire: Şeriketu'l-Atik li Sinaati'l-Kitâb, ts.
- Sibeveyhi, Ebû Bişr. *el-Kitâb*. Kahire: Mektebetu'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.
- Şensoy, Sedat. "Mâna". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 27/555-557. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Şimşek, Mehmet Ali. "Arap Dilinde İ'râbın Yeri, Anlatım ve Anlamadaki Rolü". *Nüşa* 6/22 (2006).
- Şimşek, Şahin. "Arap Gramerinde Terim Sorunu: Cümle-Kelâm Örneği". *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 12 (2018).
- Ukaylî, Huseyn Ali Ferhân. *el-Cümletu'l-Arabiyye fî Dirâsâtî'l-Muhdesîn*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1971.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an -Hakâik Ğavâmıdî't-Tenzil*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Mufasssal fî İlmi'l-Arabiyye*. Ammân: Dâru Ammâr, 2003.
- Zerkeşî, Abdullah İbn Bahâdır. *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*. Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1. Basım, 1957.

